

POČASNI NATPIS MAKSIMINA TRAČANINA IZ NARONE

IVO BOJANOVSKI

Zavod za zaštitu spomenika kulture, Sarajevo

Ruševine stare Narone u Vidu kod Metkovića (na donjoj Neretvi) još su uvijek jedno od najvećih i najznačajnijih, ali i neistraženih arheoloških nalazišta kod nas. Zapravo sitematskih istraživanja Narone nije ni bilo, jer se takvim ne mogu smatrati Glavinićeva i Patscheva iskopavanja koja su imala određeni, ali i ograničeni cilj. Dok je Glavinić u prvom redu išao za sakupljanjem epigrafskih spomenika,¹ što je uz nastojanja drugih stručnjaka, kao što su Alačević² a posebno Bulić,³ doprinijelo mnogo boljem poznavanju ekonomskog, političkog i socijalnog uređenja Narone, dotle je Patschev rad bio prvenstveno usmjeren na proučavanje komunikacija koje su Naronu povezivale sa unutrašnjosti zemlje i Salonom,⁴ ali je doprinio i svestranom poznavanju ovog antičkog grada.⁵ Ipak, najveći broj pojedinačnih nalaza dugujemo slučaju u toku građevinskih ili poljoprivrednih radova.

Stoga svakako treba poželjeti da se istraživanja ovog velikog antičkog grada na našoj obali koja odnedavna vodi Arheološki muzej u Splitu (koji je i ranije bio nosilac radova u Naroni), a koja su zasad ograničena na sjeverozapadne zidine i na starokršćansku baziliku ispod današnje crkvice sv. Vida (uz obalu Norina),⁶ prošire pod vodstvom kolege N. Cambi i na gradsku jezgru ovog autonomnog grada koji se od malog epihorskog naselja s grčkom faktorijom razvio u jedan od najvećih i najznačajnijih centara rimske Dalmacije (*colonia Iulia Narona*), te svoj najveći procvat doživio u kasnorepublikansko i ranocarsko doba.⁷

Pa, iako je u kasnije carsko doba nešto opao gospodarski značaj Narone, ona je ostala velika luka i bogati trgovački grad, a njezin je utjecaj, kako to pokazuje i ovaj natpis,⁸ prelazio okvire oblasti kojoj je bila upravni centar.

Spomenik, o kojem je ovdje riječ, također je slučajni nalaz. Prema podacima inventara Arheološke zbirke u Vidu (br. 29) iskopan je prije nekih 40 godina⁹ prilikom poljskih radova na Lučici Jure Markote pok. Joze koji ju je poklonio zbirci. U tome su se prostoru nalazila sjeverna vrata Narone kroz koja je ulazila cesta iz Diluntuma i Bigeste, pa je ovaj spomenik u obliku ploče po svoj prilici bio postavljen negdje kraj samih vrata.¹⁰

Patsch je mogao utvrditi da se niz padinu brijega s vanjske strane zidina spuštao jarak (*Stadtgraben*),¹¹ ali nije poznato kako je cesta prešla taj šanac da uđe u grad i dođe do foruma, koji se nalazio u središtu današnjeg naselja, odakle se i danas razilaze seoski putovi i ulice, čini se čak po antičkom rasteru. Prema tome, može se reći da je spomenik s počasnim natpisom stajao negdje u blizini vrata, ali se njegovo mjesto ne može odrediti pobliže.

To je jednostavna, dvostruko profilirana ploča od granuliranog pješčara, široka 64, visoka 51, a debela 14 cm. Razbijena je u dva nejednaka dijela, od kojih lijevi, veći dio sadrži glavninu natpisa. Od desnog dijela ploče sačuvao se samo manji dio koji se dobro uklapa u lom, a također i u profilaciju ploče i tekst natpisa. Taj fragment je očito ležao u manje povoljnim uvjetima, a u novije doba je zaprljan katranom, pa se taj manji dio natpisa teško čita. Djelomično je oštećena i profilacija ruba na lijevom kraju ploče.

U natpisnom polju, u dosta pravilnoj monumentalnoj kapitali, uklesan je natpis od šest redaka. Veličina titulusa iznosi $55 \times 41,5$ cm. Slova, koja su u svim redovima iste veličine (3,6 cm), nemaju onu debljinu i pravilnost duk-tusa (naročito okomite linije), koju inače susrećemo na počasnim i građevin-skim spomenicima, naročito u vrijeme ranog carstva. Još uvijek elegantna i proporcionalna, ali nešto tanja slova vraćaju nas na uzore iz vremena Trajana i Antonina,¹² iako počasni natpis potječe iz pol. 3. st. Pa ipak, iako neki duktusi poprimaju već nešto slobodniji karakter (npr. *C, N, R*), uzevši ukupno, to je još uvijek svečano monumentalno pismo, rad vještog lapicide, kakvim je Naronu obilovala i prije i poslije.

Iako su četiri prva retka natpisa otučena (*damnatio memoriae*),¹³ natpis se, uz izvjesne dopune, čita dosta lako i jasno (**Tab. 1/1**):

Pr[^o sal(ute)] d(ominorum) [n(ostorum duorum) imp(eratoris)] / Caesaris C(ai) [I]uli Veri / Maximini Aug(usti) et / C(ai) Iuli Veri M[aximi] /^s nobilis(s)imi Caes(aris) [res p(ublica)] / Naronitano[rum].

Na prvi pogled prepoznamo Gaja Julija Vera Maksimina (nadimkom *Thrax*) i sina mu i suvladara Gaja Julija Vera Maksima (235—238. g. n. e.).¹⁴

Zbog radiranja natpisa najteže je postradao prvi redak, u kojem je na kraju ostalo još mjesta i za titulu *imp(eratoris)*.¹⁵ U 2. i 3. r. dosta dobro se čita carevo ime *C. Iul(ius) Verus Maximinus*, s atributom *Caesar* na početku i *Augustus* na kraju. Cijeli 4. r. zaprema formula carevića Maksima koji je cesarom proglašen već 235. g.¹⁶ Redak 5—6: umjesto *res publica* moguće i *c(ivitas)*.

Takav (službeni) naziv ovog autonomnog grada nije bio dosad poznat: *col. Iuliae Naronae*, *Bullettino Dalmato* 33 (1910) 107; *colonia Naronitana*, *ILJug* br. 114 i 115; *ci]vitas Naron[ensium ili -itarum?*, *CIL* III 8783, Sućurac. Najbliži naziv našem bio bi onaj iz Sućurca: *civitas Naronitanorum*, a time bi ujedno još jednom bilo potvrđeno da etnik glasi *Naronitanorum* a ne *Naronsium*. Ktetik prema tome glasi *Naronitanus*, a analogno tome, kako smo malo čas vidjeli, etnonim *Naronitani*.

Pokušat ćemo analizom postojećeg epigrafskog materijala odgovoriti na pitanje, zašto su Naronitani postavili ovaj počasni natpis za spas careva Maksimina i Maksima.

Odmah ćemo podvući da u obzir dolaze dvije mogućnosti: ili je možda Maksimin nešto značajnije učinio za Naronu, možda se radilo o nekoj munificenciji (izgradnja ceste ili neke zgrade, dodjela nekog prava itd.), ili je to — što je vjerojatnije — bio samo izraz podaničke lojalnosti, u svakom pogledu normalan prema carskom veličanstvu. Napose je takav izraz odanosti razumljiv, kada se radi o ovom vojničkom caru, nepismenom čobaninu, silne snage,¹⁷

IMPERATORIS MAXIMINI MILIARIA DALMATIAE

Sl. 1 Miljokazi cara Maksimina u Dalmaciji i dijelu Panonije — skica. (Crtao N. Badanković)

Fig. 1 *Pietre migliari dell'imperatore Massimino in Dalmazia e parte in Pannonia* (Disegno N. Badanković)

divlje i barbarske čudi, koji je po prirodi bio divlji (*homo natura ferox*)¹⁸ a rođeni barbarin (*barbaro patre et matre genitus*).¹⁹ Maksimin se jedino oslanjao na vjernu vojsku (posebno panonske jedinice), uvjeren da se vladati može samo okrutnošću.²⁰

Najviše miljokaza ovih careva sačuvalo se upravo u provinciji Dalmaciji a većinom potječu iz 236. godine. Radi se očito o počasnim milijarnim stupovima, bez oznake milijacije, od kojih su neki u dativu, dakle u formi počasnih titula. U samoj Dalmaciji poznato je najmanje 14 *tituli miliarii* ovih vladara. Ne navodeći njihove natpise, mi ćemo ih ovdje samo nabrojiti:

1. Konjic (Han Vitek), *CIL III* 10165 = Ballif-Patsch, *Strassen* (1893) 64, br. 33, bez indikacije magistratura, sa ceste Narona—Sarajevsko polje.
2. Donja Bijenja (Nevesinje), Sergejevski, *GZM NS* 3 (1948) 44, sl. 2 i 3, iz 236. g., sa ceste Narona—Sarajevsko polje.
3. Crnići (kod Vida—Narone), Patsch, *Narona* (1907) 80, sl. 42, iz 236. g., sa ceste Narona—Scodra.
4. Crnići kod Vida, dosad neobjavljen (vidjeti naprijed).
5. Prud (kod Vida—Narone), Patsch, *Narona* 84, sl. 14, iz 236. g., sa ceste Tilurio—Scodra.
6. Prud kod Vida, Patsch, *Jahrbuch für Alttertumskunde*, II. (1908) 101, br. 2, sl. 25, iz 236. g., sa ceste Tilurio—Scodra.
7. Kuside (kod Nikšića), Sergejevski, *GZM NS* 17 (1962) 90, T. XIV, sl. 1, iz 236. g., sa ceste Tilurio—Scodra.
8. Klis (Clissa), Bulić, *VAHD* 44 (1921), 25, iz 236. g., sa ceste Salona—Andertium—Burnum.
9. Dugopolje (kod Klisa), Bulić, *Bull. Dalm.* 31 (1908), 77 = *CIL III* 10170 = Abramić, *VAHD* 49 (1926—27), 146, br. 6, sl. 8, iz 236. g., sa ceste Salona—Servitium.
10. Velić (kod Trilja), Abramić, *VAHD* 49 (1926—27), 140, br. 2, sl. 3 i 4, iz 236. g., sa ceste Salona—Argentaria.
11. Strupnić (Livanjsko polje), Bojanovski, *Adriatica* (1970), 511 sl. 3 (natpis nije rekonstruiran).
12. Podgrađe (Asseria), Ljubić, *Arktiv*, 22, 258 = *CIL III* 3206, fragment, sa ceste Burno—Aquileia.
13. Medak (Lika), *CIL III* 10052 = 15103 = Brunšmid, *VHAD* NS 3 (1898), 179, sl. 80, iz 235. g., sa ceste Burno—Aquileia.
14. Otilovići (Pljevlje), Sergejevski, *Spomenik XCIII* (1940), 22, sl. 24, bez indikacije magistratura, sa ceste dolinom Lima.

Kako se iz ovoga pregleda vidi, iz najbliže okolice Narone, iz Pruda i Crnića, tj. sa 2. i 3. milje od Narone, potječu čak četiri miljokaza, a to i počasnom natpisu iz Narone daje izvjesnu težinu i smisao.

Ovdje objavljujemo i dosad neobjavljeni miljokaz iz Crnića, naveden pod br. 4 (v. gore), iz Arheološke zbirke u Vidu (**Tab. 2/1**).²¹

To je fragment gornjeg dijela, visok 45 cm. Elipsoid promjera 40 : 25 cm. Napravljen je od tvrđeg vapnenca. Pronašao ga je u Crničima (čini se na lok. Orepak) i zbirci poklonio don Serafin Puratić, župnik u Vidu, ljubitelj starina i prijatelj E. Dyggvea. Puratić je u Vidu dugo župnikovao, od 1914—1938. g., a miljokaz je navodno pronađen oko 1930. g.²² Međutim, poblizi podaci o mjestu i vremenu nalaza nisu poznati. Od natpisa nedostaju prvi i posljednji red, a nakon nasilne smrti careva djelomično je radiran i na jednom dijelu (čini se) uklesan novi natpis koji se ne može pročitati bez otiska (u 2. r. Philippo?), a koji je čini se također otučen (**Tab. 2/2**). Maksiminov titul u restituciji glasi:

[.]

[.]NVS

[.]FE

[.]JVS TRIB

5 [.]IMP III COS

[.]IVL VERVS

[.]IMVS NO[.]

[.]

[*Imp(erator) Caes(ar) C(aius) Iul(ius)*] | [*Verus Maximi*]nus | [*pius*] *felix* | [*pontifex maxim*]us *trib(unicia)* |⁵ [*p(otestate) II*] *imp(erator) III co(n)s(ul)* | [*p(ater) p(atriciae) et C(aius)*] *Iul(ius) Verus* | [*Max*]imus no[*bi*] | [*lissimus Caesar*].

Rekonstrukcija bi, s obzirom na sadržaj i formu, a posebno abrevijature, mogla glasiti i nešto drugačije. Već ranije objavljeni natpisi iz Pruda, Crnića i Donj. Bijenja, dakle s najbližih lokaliteta, nemaju carski kognomen *Verus*. Mogli bismo ga možda i ovdje ispustiti, iako za nj ima dosta mjesta, pa 2. r. popuniti *C. Iul. Maximinus*. U 4. r. čini se da nedostaje carski atribut *Augustus*, pojava koju nalazimo i na titulima ovog cara iz Pruda (*pius fel. p. max., Jahrbuch f. A. II* [1908], 101) i Kusida (*p. felix pon. maximus*), dakle bez atributa *Augustus*. Možda su podaci koje smo restituirali u 8. r. bili raspoređeni u dva retka, pa bi u tome slučaju natpis imao ukupno devet redaka.

Formulari carskih magistratura na dalmatinskim miljokazima cara Maksimina glase:

- *pio felici et C. Iul. | Vero Maximo | nobilissimi | Caes. Augg.* (Konjic).
- *pius felix p. m. trib | p. II imp. III cos | p. p.* (po reviziji) (D. Bijenja).
- *pius [felix Aug] pont. [max?] trib. po[t. II imp. III cos. p. p.]* (Crnići).
- *pius fel. p. max. | [trib. p. II i]mp. III cos | ...?* (Prud).
- [*piu*]s *felix Aug. | pont. maximus | trib. pot. II imp. III cos | p. p.* (Prud; *Narona*, 84, sl. 44).
- *p. felix po[n. maxi]mus tr. pot. | II imp. III cos. III | p. p.* (Kuside).
- *pius felix Aug. pont. | maxim. trib. pot. II | imp. III cos. p. p.* (Klis).
- *pius | felix Aug. trib. | p. m. potestas p. p.* (sic!) (Velić).
- *pius felix | [Aug. pon] t. max. | trib. po[test. p. p.]* (Dugopolje).
- *pio felici A[ug. p. m.] | tri. p. co[s. procos] | imp. II p. p.* (Medak).

Miljokazi iz Podgrađa i Otilovića su bez carskih magistratura, dok onaj iz Strupnića nije obrađen. Restituciju formulara novog miljokaza iz Crnića dali smo naprijed.

Ako pak međusobno usporedimo sve Maksiminove miljokaze iz Dalmacije, vidjet ćemo da su im različiti formulari, iako gotovo svi oni datiraju iz 236. godine (*trib. II imp. III cos*). To je očito posljedica različitog načina skraćivanja carskih imena i titulature te njihovog rasporeda u retke. To se lijepo vidi na primjeru milijara iz Pruda i Crnića: oba titula iz Pruda i ovaj iz Crnića imaju osam, a ranije objavljeni miljokaz iz Crnića (*Narona*, 80) čak 11 redaka. Tituli iz Pruda (*Narona*, 84) i Crnića (*Narona*, 80) nemaju kognomena *Verus*, dok dva druga nemaju atributa *Augustus*, kako se to jasno vidi po sačuvanom tekstu sa natpisa iz Pruda (*Jahrbuch*, II [1908], 101, sl. 25). Postoje i razlike u abrevijaturama i formiranju redaka.

Odakle ova razlika u sadržaju i formi natpisa koji su postavljeni iste godine i na istim (ili susjednim) lokacijama? I zbog kojeg su razloga istim vladarima postavljena po dva miljokaza, iste godine i na istim mjestima (Prud—Orepak i Crnići—Orepak)? Možda rješenje ovih pitanja rješava i problem, zašto su Naronitanci postavili počasni natpis na ulazu svoga grada ovim vladarima.

Čini se da je najnormalniji zaključak da su carevi dva puta navraćali u Naronu, ili možda neko vrijeme u njoj boravili (zimovali?) i to negdje u prvj

Tab. 1 Počasni Maksiminov natpis iz Narone (Vid). (Foto R. Rosić)
Tav. 1 Lapide onorifica di Narona dedicata a Massimino (Vid). (Foto R. Rosić)

1

Tab. 2/1 Fragmentarni Maksiminov miljokaz iz Crnića (ranije neobjavljen). (Foto R. Rosić) — Tav. 2/1 *Frammento di pietra migliore massiminiana da Crnići (ancora non pubblicata)*. (Foto R. Rosić)

2

Tab. 2/2 Drugi Maksiminov miljokaz iz Crnića kraj Vida (br. 3 u popisu). (Foto R. Rosić) — Tav. 2/2 *Seconda pietra migliore massiminiana da Crnići presso Vid (n° 3 dell'elenco)* (Foto R. Rosić)

polovini 236. godine. Maksimin je naime tribunsku čast (vlast) po treći put stekao 10. decembra 236. g., a konzulat mu je započeo još 1. januara iste godine. Miljokazi su dakle postavljeni u intervalu januar—decembar 236. godine.²³ Stoga smo i oznaku iteracije tribunske časti dopunili: *trib. p. II*, kako je to i na ostalim Maksiminovim miljokazima iz Dalmacije.

Dovoljno je poznato da Maksimin kroz cijelo razdoblje svoje vladavine nije posjetio Rim. Nije ga volio ni narod ni senat. Sve tri godine svoje vladavine proveo je u našoj zemlji, uglavnom u Panoniji, a dijelom (vjerojatno) i susjednim provincijama, odbijajući na sjevernim granicama carstva upade Dačana i Sarmata (već od 236. g. Maksimin i sin mu Maksim nose triumfalne atribute *Germanicus maximus*, *Sarmaticus maximus*, *Dacicus maximus*).²⁴ Carev glavni štab se nalazio u Sirmiju (ἐν τῇ Σιρμιῳ διὰ τῆς ἑσπέρου, Herodian. VII, 2, 9) među njemu odanima Panoncima. Car očito nije za središte svog stalnog boravka odabrao Sirmij samo zbog pogodnog položaja grada prema sjevernim granicama carstva nego i zbog odanosti panonskih jedinica koje su ga proglasile carem.²⁵ U Rim nije odlazio jer je prezirao senat i svoje protivnike u Rimu, a uz to smatrao da je njegova glavna zadaća odbijati neprijatelje od granica carstva.²⁶

Car je vjerojatno iz Sirmija skrenuo i na jug u Salonu i Naronu, a čini se da je u Dalmaciji ugušio i neku pobunu koja je izbila protiv njega.²⁷ Izvori govore o brojnim ratovima ovog cara,²⁸ ali se kod Herodijana i Julija Kapitolina ne spominje ratovanje s Dalmatincima. Ako je u Dalmaciji i došlo do neke pobune, onda se to dogodilo 236. godine, iz koje potječu brojni Maksiminovi miljokazi iz Dalmacije, očiti znak njegove prisutnosti u Dalmaciji i na cestama Dalmacije.

Taj bi događaj mogao biti i povod za postavljanje počasnog natpisa u Naroni (236. g.), i to u prvoj polovini godine.

Miljokazi ovih careva česti su i u Panoniji, a nalazimo ih i u drugim provincijama, jer je ovaj uzurpator koji je svrgnuo Aleksandra Severa (233—235. g.), nakon briljantne pobjede nad Germanima (235. g.) bio općenito priznat u carstvu, a kod vojske i barbara bio i omiljen.²⁹ U našem dijelu Panonije poznati su Maksiminovi miljokazi iz Bilja kod Osijeka (*CIL* III 10649), Podr. Podgajaca (*CIL* III 6465), Jelkovca kod Sesveta (*AIJ* 602), Bačina kod Kostajnice (*CIL* III 15203) i Rajhenburga (*CIL* III 11316). S noričke ceste Celeia—Poetovionem potječe miljokaz iz Slov. Konjica (*CIL* III 5742). Brojni su Maksiminovi miljokazi i u mađarskom dijelu Panonije, tako npr. tri primjerka u Intercizi, što očito ukazuje na njegove česte boravke ovdje na granici carstva.³⁰

¹ Aus einem Reiseberichte des k. k. Conservator Mich. Glavinich, *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der kunst- und historischen Denkmale*, IV (Wien 1878), S. XVI—XCIV. Isti, Naronu, *BD* I, 12 i 17. Ova Glaviničeva iskopavanja u Naroni (čini se neobjavljena) spominje i Patsch, *Narona*, Sp. 20. Spominje ih i sam Glavinich, *BD* 1878, 12, najavljujući i izvještaj o naučnom putovanju Aequum—Narona.

² J. Alačević, *Bullettino di archeologia e storia dalmata* (dalje skraćeno *BD*), I, 21, 38, 51; VI, 67, 81; XIV, 43, 60; XX, 102, XXII, 46, 62, 97 i 144.

³ F. Bulić, *BD* VII, 180; VII, 24; X, 121; XI, 82; XIX, 161; XXI, 3; XXII, 27, 50; XXIV, 12; XXV, 163; XXXI, 84; XXVII, 105.

⁴ C. Patsch, *Zur Geschichte und Topographie von Narona*, Wien 1907, (dalje *Narona*), 27—86. Isti, *Kleinere Untersuchungen in und um Narona, Jahr-*

buch für Altertumskunde, II, 1908, (dalje *Jahrbuch II*) 97—109.

⁵ *Narona*, 1—28, 86—118. *Jahrbuch II*, 87—97. *Glasnik Zemaljskog muzeja*, (skraćeno *GZM*), 1904, 49—53 = *WM IX* 284—289; *GZM* 1912, 597.

⁶ N. Cambi, *Narona*, Vid, Metković, *Arheološki pregled* (: *AP*) 12 (1970) 103—105; 13 (1971) 67—70 i 14 (1972) 62—64.

⁷ G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien* (Budapest 1965), 134—139. J. J. Wilkes, *Dalmatia* (London 1969), *passim*.

⁸ Zahvaljujem se kolegi N. Cambi koji rukovodi istražnim radovima u Naroni na dozvoli da mogu objaviti ovaj natpis. Posebno se zahvaljujem i Direkciji Arheološkog muzeja u Splitu, koji je vlasnik Arheološke zbirke u Vidu.

⁹ Ovaj podatak sam dobio od Stipana Ilića, čuvara zbirke, ali se on ne može uzeti kao posve siguran.

¹⁰ Patsch, *Narona*, 30: »... auf den anrainenden Parzellen (Ried Lučica) ... sind mächtige Quadern in mehreren Lagen aufeinander angetroffen worden, von denen Bruchstücke zutage liegen.«

¹¹ *Narona*, 29.

¹² R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*⁴ (Paris 1914), 4—6.

¹³ *SHA*, Maximini duo 26, 3: *Maximini nomen olim erasum nunc animis eradendum*; 26, 5: *eraso nomine Maximorum*.

¹⁴ *Maximinus Thrax* je proglašen carem 25. marta 235. g. Istovremeno je designiran za konzula 236. g. Tada je dobio i epitet *pater patriae* i titulu *pontifex maximus*. O Maksiminu vidjeti: *PIR*² IV 288 br. 619; Cagnat, 215; M. Rouche, *Les empires universels*, Histoire universelle Larousse (Paris 1968), 242, 263—264; N. A. Maškin, *Istorija starog Rima* (Beograd 1951), 474—476; I. Rabar, *Povijest carstva rimskog* (Zagreb 1889), 72—77. Za cezara Maksima v. još *PIR*² IV 290 br. 620.

¹⁵ Broj iteracije imperatorske akklamacije na Maksiminovim miljokazima u Dalmaciji je *imp(erator) III*, jedino na natpisu iz Metka dolazi *imp. II*, a to bi moglo biti indikativno i za datiranje ovog natpisa. Na sva naime četiri natpisa iz neposredne okolice Narone (po dva iz Pruda i Crnića) stoji *imp. III*. Na miljokazu *CIL XII 5559* (Ampuis) dolazi *imp(erator) V*, a datira se u vremenski razmak — početak 237. do proljeća 238. g. Cf. I. König, *Die Meilensteine der Gallia Narbonensis* (Itineraria Romana, B. 3, Bern 1970), 85 i 207, br. 132. Cezar

Maksim nije imao ovaj atribut. Cf. Cagnat, 215. Cf. bilj. 23.

¹⁶ König, *dj. nav.* u bilj. 15, 85. ima 236. godinu.

¹⁷ *SHA*, Maximin. 18, 1,5 i 2,1. Herodian, 6, 8, 1.

¹⁸ *SHA*, Maximin. 17,1, odnosno: 2,2: *ferox moribus, asper, superbus, contemptor*. Cf. *SHA*, 19,4, Herodian, 7, 1,2; i 7, 1, 12.

¹⁹ *SHA* 19, 1,5. Cf. Herodian, 6, 8,1 u bilj. 17.

²⁰ *SHA* Maximin. 19, 8,8: *erat enim persuasum nisi crudelitate imperium non teneri*. Cf. *SHA* Maximin. 19, p. 6: *nobilem circa se neminem passus est*.

²¹ *Inv.* br. 42.

²² Po kazivanju čuvara zbirke Stipana Ilića, spomenik je iz Crnića prevezao čamcem sam Puratić. Mjesto nalaza je Orepak odnosno Uplav. Na lokaciji Orepak u Crničima našao je Patsch, *Narona*, 80—81 tri miljokaza, među njima je i jedan Maksiminov.

²³ König, *n. dj.*, 84 bilj. 131, po novcu koji se može datirati ovako određuje Maksiminovu tribunsku vlast: *P.M.TR.P.P.P* — 25. marta — 9. dec. 235, *P.M.TR.P.II COS.P.P* — 1. jan.—9. dec. 236, *P.M.TR.P. III COS.P.P* — 10. dec. 236—9. dec. 237 i *P.M.TR.P. IIII COS.P.P* — 10. dec. 237 — juli 238. g. Cf. *RIC IV*², 138—157. Gotovo iste podatke daje i Cagnat, 215, koji uz to ima i imperatorske akklamacije *imp. II* (235), *imp. III*, *IV* (236), *imp. V*, *VI* (237) i *imp. VII* (238), što se razlikuje od Königa. V. bilj. 15. — S obzirom da akklamacija *imp(erator) III* pada u prvu polovinu 236. godine, to se datiranje miljokaza može stegnuti na interval januar—juli 236. g.

²⁴ Cf. *CIL XII 5559* iz 237. g. na kojem i C. Iulius Verus Maximus ima sva tri atributa vezana za pobjede nad Germanima, Sarmatima i Dačanima, vjerojatno *Sarm. max.* vezano za očev *imp. III*, a *Dac. max.* za *imp. IV* (236. g.). Cf. König, *nav. dj.* 85, bilj. 133.

²⁵ Herodian, 7, 3,4, i 8,11. Cf. 6, 8,3.

²⁶ *SHA*, Maximin. 19, 13,3: *Germania Sirmium venit, Sarmatis inferre bellum parans atque animo concipiens usque ad Oceanum septentrionales partes in Romanam ditionem redigere*.

²⁷ L. Pareti, *Stari svijet*, II. knj. 3 (Zagreb 1967), 37: »Maksim in je ratovao protiv Germana, Dačana i Dalmatinaca i progonio vodeće ličnosti kršćanske crkve.«

²⁸ SHA, Maximin. 19, 13,1: *Fuerunt et alia sub eo bella plurima ac proelia, ex quibus semper primus victor revertit et cum ingentibus spoliis atque captivis.*

²⁹ SHA, Maximin. 7,1: *His rebus conspicuum virum Alexander, magnorum*

meritorum iudex, in suam perniciem omni exercitui praefecit, gaudentibus cunctis ubique tribunis, ducibus et militibus, Herodian. VI, 8,3 (bilj. 25).

³⁰ *Intercisa I, 260. Usp. indices CIL III p. 2437.*

ISCRIZIONE ONORIFICA DEDICATA A MASSIMINO TRACIO

SCOPERTA A NARONA

Riassunto

L'iscrizione in cui si leggono i nomi dell'imperatore Massimino e di cesare Massimo fu scoperta casualmente in uno scavo di circa quaranta anni fa a Lučica di Vid, nelle immediate vicinanze della porta nord-ovest dei ruderi di Narona ed è attualmente conservata nella Raccolta archeologica di Vid. Si tratta di una lastra litica semplice, biprofilata, lunga 64, alta 51 e spessa 14 cm, spezzata in due parti di cui la sinistra maggiore comprende anche la massima parte dell'iscrizione, mentre la parte destra venne ricuperata solo nel frammento minore (tav. 1).

La didascalia è formata da sei righe di ugual altezza (3,6 cm) scolpita in lettere capitali abbastanza regolari e nonostante le prime quattro righe risultino in seguito smartellate (interessante però che le parole cesare Massimo non sono state scalfite) l'iscrizione è leggibile abbastanza chiaramente. Le difficoltà sorgono nel tentativo di ricostruire la didascalia all'ultimo rigo: la questione è se si deve alla fine dell'iscrizione leggere *Naronitano[rum c(ivitas)]*, oppure ... [*res p(ublica)*] o semplicemente *Naronitano(rum)*. L'iscrizione esprime agli imperatori il segno di dedizione di sudditanza (*captatio benevolentiae*), comprensibile giacchè si tratta di un imperatore marziale dall'indole barbaresca, convinto che è possibile governare solo con erudeltà. A conferma di ciò sorgono inoltre numerose pietre migliori in Dalmazia (di numero quattordici, vedere sopra) ed anche nelle altre province (per. es. in Pannonia). Quattro provengono persino dalle vicinanze di Narona, da Prud e Crnici, vale a dire da due o tre miglia di distanza dai resti dell'antica città, di cui una non fu ancora pubblicata (no 4 dell'elenco) e che porta la didascalia abbastanza lesionata (*damnatio memoriae*). L'autore offre la ricostruzione anche di questa incisione (tav. 2/1), conservata presso la stessa Raccolta, spiegando le eventuali varianti di interpretazione della lettura: poteva esser stato omissso il cognome dell'imperatore *Verus* e l'appellativo *Augustus*, cosa riscontrata anche su altre pietre migliori di Massimino in Dalmazia (a Prud, Crnici, Donja Bijenja). Nonostante la maggioranza delle pietre migliori massiminiane data dell'anno 236 (*trib. pot. II imp. III cos*) sono formulate alquanto diversamente una dall'altra e in particolare modo le abbreviazioni. Ora, da dove tanta differenza quando si tratta di pietre provenienti da Prud e dai vicini Crnici? Ed ancora, perchè in località così vicine ed in uno stesso anno vennero erette due pietre dedicate agli stessi imperatori? La conclusione più plausibile propenderebbe per la versione che gli imperatori visitarono Narona per ben due volte di seguito, oppure vi soggiornarono (svernarono) per un certo periodo di tempo e ciò potrebbe essere anche un motivo ragionevole per l'erezione della lapide onorifica. Ma quando ciò avvenne? Massimino conseguì per la terza volta il potere tribunitio il 10 dicembre del 236, mentre assumeva il consolato già il 1° di gennaio dello stesso anno. Tutt'e quattro le pietre migliori sorsero dunque nell'intervallo fra gennaio e dicembre di quell'anno. Ma visto che l'acclamazione a *imperator III* cade nella metà del 236 (lo stesso anno venne proclamato anche *imperator IV*) la datazione delle pietre migliori di Prud e Crnici può venir limitata al periodo gennaio—luglio (?) dell'anno 236.

Massimino Tracio e suo figlio Massimo trascorsero tutto il loro regno per la maggior parte in Pannonia, respingendo alle frontiere settentrionali le incursioni dei Sarmati e dei Daci (*Sermaticus maximus* e *Dacicus maximus*, entrambi del 236). Il quartiere generale di Massimino era dislocato a Sirmio. E mai visitarono Roma,

ma è verosimile che andessero a Salona e a Naron. Forse Massimo seddò una rivolta in Dalmazia e se ciò avvenne, ossia se insurrezione vi fu in quella provincia, essa dovette sfociare nell'anno 236 e legata a questo avvenimento potrebbe risultare la lapide onorifica di Naron nonchè le successive erezioni delle pietre migliori a Prud e Crniçi.

In fondo bisogna sottolineare che il delfino Massimo fu una mera contrarietà del proprio crudele padre (*homo natura ferox*) nonchè persona colta (*et pulcher et scolasticus et ad Graecas munditias eruditus esset*, SHA, Maxim. 27, 3). (Da ciò potrebbe derivare che l'iscrizione onorifica sia stata dedicata a Massimo che forse per un periodo visse a Naron e fu benvenuto dal popolo naronitano).

Le fonti taciono sull' soggiorno di Massimino e Massimo in Dalmazia, ma a pensare che ciò avvenne inducono però le didascalie onorifiche di Naron e le pietre migliori erette per ben due volte.

Massimo fu scoperto assassinato in una scrovalina presso il lago di Salona, la sua testa fu portata a Roma. La notizia si diffuse presto in tutto l'impero, e l'imperatore Massimino si precipitò a Salona, dove fu ucciso. La notizia si diffuse presto in tutto l'impero, e l'imperatore Massimino si precipitò a Salona, dove fu ucciso. La notizia si diffuse presto in tutto l'impero, e l'imperatore Massimino si precipitò a Salona, dove fu ucciso.